

OPONENTSKÝ POSUDEK

disertační práce

Radovana Vlhy

Počátky a projevy vzdělanosti na území Velké Moravy

(Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2013)

Předložená disertace o dějinách Velké Moravy je výsledkem práce mladého badatele Radovana Vlhy s pramenným materiálem, otištěným v novém doplněném vydání *Magnae Moraviae fontes historici*, sv. 1.–2. (r. 2008–2010) a v prvním vydání sv. 3.–4. (r. 1969–1971), se zaměřením pozornosti na otázky týkající se vzdělanosti a projevů výuky. Autor se argumentačně obrací i k archeologickým údajům, které mohou dodatečně poskytnout informace o místech a o formách výuky, a také k informacím o formách výuky v sousedních státech, jež vývoj situace na Velké Moravě ovlivnily.

Téma práce

Autor pro svou práci zvolil téma, které je spojeno s interpretací poměrně známých historických pramenů, ale s ohledem na netradiční aspekt interpretace poskytuje autorovi možnost říci nové slovo o vývoji vzdělanosti na Velké Moravě. Takto vymezené zaměření práce (rekonstrukce situace v oblasti vzdělání v době historicky a časově od nás tak vzdálené) je natolik specifické, že si jeho určení vyžaduje samostatnou a plnou novou analýzu pramenného materiálu, a to z toho důvodu, že se dosavadní studie věnovaly obvykle některé z dalších dílčích otázek dějin Velké Moravy a tím používaný pramenný materiál a hledisko jednotlivých autorů dostávalo jistá omezení. Pro překonání těchto omezení autor předkládá nové interpretace pramenného i archeologického materiálu.

Aktuálnost tématu je v letošním roce spjatá s 1150. výročím Moravské misie bratří Konstantina-Cyrila a Metoděje, kterou autor hodnotí ne jako bezvýznamnou epizodu moravských dějin, ale jako velkomoravský odkaz, který výrazně ovlivnil vývoj všech slovanských národů a ke kterému „se můžeme vždy s hrdostí navracet“ (str. 11). Vzhledem k tomu je třeba věnovat pozornost jak Velké Moravě samotné, tak jejím vztahům s okolními zeměmi, v nichž musela Morava čelit nejen přímým vojenským útokům, ale také nebezpečí kulturní asimilace, které vznikalo postupem christianizace na území všech „barbarských“ národů. I když autor v úvodu své práce výslovně uvádí, že v době cyrilometodějské misie na Moravě nemůžeme počítat se současnými pojmy *národ*, *autorské právo*, *vlastnictví*, *majetek* (str. 10), s nějakým předobrazem představy *svého* a *cizího* v oblasti kultury v době velkomoravské musíme počítat. Zakládalo se patrně na srozumitelnosti jazyka, která měla přednost před náboženskou svérázností pohanskou. Jejím pokračováním je motiv „obraný“ slovanského jazyka a práva příslušného národa na vlastní spisovný jazyk, který se od začátku cyrilometodějské misie na Moravě až po dobu novější objevuje v slovanských literaturách i kulturách.

Struktura práce

Struktura práce velmi dobře odpovídá logice výkladu, disertace je dobře a přehledně členěna. Posloupnost a logika výkladu je zřejmá již z přehledu obsahu, kde jednotlivé za sebou následující kapitoly (celkem 20 včetně příloh) podávají informaci o Velké Moravě samotné (kap. 3.), o předcyrilometodějském křesťanství na jejím území a ve Střední Evropě

(kap. 4.), o Byzanci a jejích kulturních proudech (kap. 5.), které mohly zasáhnout vývoj na Velké Moravě, o byzantské vzdělanosti (kap. 6.), o cizích jazykových vlivech na Velké Moravě (kap. 7.). Samostatná kapitola (8.) je věnována misii Konstantina a Metoděje na Velké Moravě a za ní následuje konkrétní interpretovaný historický materiál, věnovaný literárním a materiálním stopám byzantské kultury ve velkomoravské kultuře, o nichž dnes máme dochovaná svědectví (kap. 9. a 10.). Samostatné kapitoly jsou věnovány centrům vzdělanosti (11.) a období postcyrilometodějskému, které se přímo týkají i otázky cyrilometodějského dědictví po vypuzení žáků z Velké Moravy (kap. 12.) a v delší perspektivě i vývoje cyrilometodějského dědictví po pádu Velké Moravy. Závěrečná kapitola 13. a obě přílohy (kap. 19. a 20.) předkládají materiál ze soutěže, jež probíhala na českých a moravských středních školách, který dokládá vztah současných studentů k cyrilometodějskému dědictví a tematické cyrilometodějských tradic. Práce je také opatřena pro žánr disertace nezbytnými vstupními a závěrečnými atributy, jako jsou abstrakt a klíčová slova v češtině a v angličtině (na začátku) a resumé v češtině, angličtině a ruštině (na konci). Nechybí ani seznam použité literatury přílohy.

Vlastní charakteristika práce

Důležitou vlastností posuzované disertační práce je snaha autora maximálně obsáhnout existující prameny o Velké Moravě – jde o historické prameny, literární a jazykové informace, které jsou dochovány pro moderní vědu a také o archeologické zdroje, jež se dají interpretovat s ohledem na stav a místo působení velkomoravských škol. Studium sleduje logiku historického vývoje a věnuje se na prvním místě otázkám politických dějin Velké Moravy (str. 12–25) a jejím vztahům k sousedním státům – obchodním, politickým a kulturně-náboženským.

Autor věnuje samostatnou pozornost předcyrilometodějskému křesťanství (str. 26–39) a všimá si všech potenciálních misionářských proudů, jejichž vliv by se mohl promítnout do situace na Moravě. Podstatnou roli hraje závěr autora o převládání bavorských misijních zásahů a jimi zprostředkovaném vlivu iroskotských misí, který dokládají některé archeologické nálezy. Šíření křesťanství na Moravu se dělo především díky misionářům, kteří byli patrně podporováni, nebo alespoň trpěni panovníky, na rozdíl od situace v Bulharsku, kde široký kontakt s Byzancí a částečné dobývání jejího území bulharským státem způsobilo rozšíření křesťanství mezi prostým lidem, o čemž svědčí pronásledování křesťanů za bulharského kana Omurtaga a dalších předkřesťanských panovníků. Samostatnou pozornost doktoranda si vyžádala christianizační praxe bavorských misionářů na Moravě ve srovnání s praxí křtu v Byzanci. Na základě svého přehledu autor předpokládá vznik křesťanských škol na území Velké Moravy již v první polovině 9. století v souvislosti s christianizační a pastorační činností franských misionářů, kteří potřebovali nejen překlad základních modliteb a zpovědních formulí do místního jazyka, ale také knihy pro svou kazatelskou a pastorační činnost. Právě pro účely tvorby knih by tyto školy mohly být vytvořeny. Přes veškerou logičnost této úvahy musíme mít na zřeteli okolnost, že se nám nedochovaly žádné údaje o konkrétním sídle nebo o konkrétním učiteli, který by podobnou školu zřídil.

Dvě kapitoly (5. a 6.) věnuje R. Vlha Byzanci a vzdělávací praxi v Byzanci, která se podstatně lišila od praxe franských misionářů (str. 40–51). Prameny poskytují některé podklady pro názor, že Konstantin a Metoděj přinesli na Moravu byzantskou praxi vysokých požadavků vůči proslitům a vůbec vůči všem křesťanům, včetně panovníka (srov. dále o spisu *Napomenutí vladařům*). Podstatná je autorova konstatace, že rozkvět vzdělání nastává na Velké Moravě právě díky cyrilometodějské misii, která svou praxí zavádění vyšších vzdělávacích požadavků vytvořila pro to patřičné podmínky. Přesto, že považuje prameny

uváděný počet žáků Cyrila a Metoděje za hyperbolizovaný, jsou to první konkrétní údaje o existenci větší skupiny vzdělanců na Velké Moravě.

Otázkám jazykovým je věnována kap. 7., ve které autor analyzuje vliv jednotlivých misí na základě stavu jazyka památek, dochovaných až do naší doby (str. 52–61). Jako doklad situace na Velké Moravě jsou uvedeny zvláštnosti Frizinských památek a Euchologia sinajského. Z hlediska jazykového se autor věnuje především slovní zásobě, kterou se zabývalo hodně badatelů ve snaze rekonstruovat jazyk velkomoravský a jeho vzájemné vztahy se staroslověninou a se sousedními jazyky. Autor podrobně vypočítává slova, uváděná ve vědecké literatuře jako výpůjčky z latiny, staré horní němčiny, řečtiny a jejím prostřednictvím i z arabštiny a hebrejštiny. Pozoruhodná je jeho snaha uvést maximální počet těchto slov. Musím zde podotknout, že většina starších prací na toto téma nebere v dostatečné míře v úvahu lexikální synonymii v rámci staroslověnin samotné a ne jen jednotlivých redakcí, na kterou upozorňovala např. R. M. Cejtlin, v novější době i R. Stankov. Seznam lexikálních jednotek tohoto typu bych doplnila např. o synonyma *ЖИЗНЬ* a *ЖИВОТ*, která na bulharském území existovala paralelně, takže *ЖИЗНЬ* je v českých památkách paleoslovenismem, ale *ЖИВОТ* v staroslověnských památkách není moravismem, je to projev přirozené synonymie v rámci jazyka. To dosvědčuje situace v bulharštině v dnešní době, kde je situace stejná, jako v češtině – jediným novobulharským slovem na označení lidského života je bulh. *живот*.

Misii Konstantina a Metoděje na Velké Moravě a jejím vlivům jsou věnovány kapitoly 8. a 9. (str. 62–78). Kromě událostí spjatých s velkomoravskou misí obou bratrů a dokladů písemných a archeologických se zde doktorand podrobně zabývá otázkami její politické motivace, přípravy a pravděpodobnosti raného vzniku slovanského písma. Vystává otázka nakolik můžeme považovat za pravděpodobnou snahu byzantských panovníků vynalézt nové písmo pro Slované, o němž prameny hovoří. Jako podstatnou a oprávněnou konstataci můžeme uvést jeho názor, že Byzanc a její panovníci neměli takovou praxi vytvářet pro nově křtěné národy samostatné nové písmo a existenci východních písemných soustav uznávala jako objektivně vzniklé před ustanovením jejího vůdčího duchovního postavení. O to záhadnější je rychlý vynález písma, o němž ŽK XIV výslovně uvádí, že se Konstantin před ním zdráhal, protože si nechtěl vysloužit jméno kacíře. Existují teorie, že se filosofův vynález zakládal na písemné praxi v Bulharsku a u Slovanů v Byzanci, ale zatím nebyly nalezeny památky, které by byly odrazem takové písemné praxe, pomineme-li protobulharské nápisy řeckou abecedou. Jako oprávněný můžeme hodnotit i autorův názor, že oba bratři neměli vyššího svěcení a že funkce jejich misie byla především právní, o čemž svědčí nejstarší právní památky. Překlad řecké Eklogy, Nomokánonu a Zákona sudného ljudem i přes možnost, že by vznikly později v Bulharsku, poukazuje na snahu upravit právní poměry na Moravě a byl by méně závadný pro vztahy s franskými biskupstvími než zavedení liturgické praxe v novém jazyce. Na závěr této části autor podtrhuje specifickou syntézu byzantských a dalších vlivů, která je charakteristická pro velkomoravská archeologická naleziště.

Vlastní přínos práce lze spatřovat v kapitolách 10. a 11. (str. 79–95), v nichž se R. Vlha věnuje vlastním otázkám vzdělanosti a kulturních center Velké Moravy. Přehled pravděpodobné učební náplně na velkomoravských školách a především v té z nich, kde působili Konstantin a Metoděj, se jeví jako první pokus o plnou rekonstrukci hlavních směrů velkomoravských základů vzdělání. Nepochybně sem patřila znalost písma – hlaholice – a umění číst a psát, které bylo hlavní funkcí a úlohou středověkých vzdělanců-mnichů. Jak známo, ve středoevropských podmínkách bylo toto umění výsadou duchovních a zřídka kdy přesahovalo i k laikům vyšších vrstev. Velmi málo pozornosti se zatím věnovalo v literatuře výuce hudby, která jinak neodmyslitelně patřila k byzantské bohoslužbě, a vznik nových písňových děl (na prvním místě nepochybně kánonů) je doložen ještě pro nejrannější dobu

slovanského písemnictví (např. Kánon o sv. Dimitrovi Soluňském). Další část učební náplně tvořila podle autora dogmatika, která byla bezprostředně spjatá s aktuálními dobovými spory mezi západní a východní církví (na prvním místě tzv. *spor o filioque*), které vyvrcholily v 11. století schismatem. Také prepisování a tvorba knih musely být podstatnou částí učební náplně, přestože se tomu nevěnuje speciální pozornost v pramenech – toto umění bylo patrně považováno za součást schopností každého vzdělance. Pro počáteční výuku byly používány železné styly a navoskované destičky, na kterých se žáci učili psát a které jsou dobře doloženy archeologickými nálezy. Velkomoravská centra, kde tato výuka probíhala, nejsou tak snadno identifikovatelná, ale na základě archeologické situace na zatím objevených velkomoravských hradištích se jeví jako velmi pravděpodobné místo staroslověnské vzdělanosti areál Sadů u Uherského Hradiště – jednak na základě celkové situace klášterního typu, jednak s ohledem na stavební přístavek, který byl typický pouze pro byzantské stavby. Další možné centrum se dá předpokládat v Mikulčicích v kostele č. 3 – trojlodní bazilika. Jako velmi pravděpodobný můžeme ocenit autorův argument o pohyblivém místě školy jak s ohledem na časté vojenské výpravy, tak i kvůli stálému pohybu knížete a jeho vojenské družiny

Zajímavý je akcent, který autor klade na situaci v oblasti kolem Olomouce, která byla daleko od sídla Metodějova odpůrce Wichinga a ke konci velkomoravského knížectví byla jen slabě zasažena maďarskými vpády. Tím by tato oblast mohla poskytnout podmínky pro činnost velkomoravských žáků Konstantina-Cyrila a Metoděje a pro přechod velkomoravské kultury a slovanské bohoslužby do Čech. Tato představa by navazovala na význam města Olomouce pro obchodní a vůbec dopravní spojení obou českých oblastí a na význam jednoho z prvních středověkých českých biskupství.

Jako svědectví o staroslověnské bohoslužbě v době postcyrilometodějské autor vypočítává všechny země, kam se žáci věrozvěstů uchýlili – Bulharsko, Chorvatsko, Čechy a pravděpodobně také Polsko a Rusko. Pozornost si zaslouží údaje o slovanském vzdělání sv. Václava z jeho I. staroslověnské legendy, v legendách o sv. Vojtěchovi a sv. Prokopovi.

Zvláštní zájem budí přehled soutěže s cyrilometodějskou problematikou na českých středních školách. Kromě autorem zjištěných nesrovnalostí ve vědomostech středoškoláků o historických událostech spjatých s činností Cyrila a Metoděje na Velké Moravě je velice inspirující jejich fantazie a schopnost stylizace a beletrizace u oceněných nejlepších prací českých studentů.

Kritické poznámky

Hlavní kritickou poznámku, kterou můžeme vznést k přístupu autora, je okolnost, že se soustředil převážně na přístup dřívějších badatelů, jejichž teorii přijímá, ale kontraargumenty proti ní vznesené registruje jen částečně. Můžeme to chápat jako odraz jeho snahy podat většinu informací, které vedou k analýze pramenů s ohledem na stav v oblasti vzdělání a forem výuky, ale přesto by další teorie stály aspoň za zběžnou zmínku. Jinak text je rozpracován velmi pečlivě. Jednotlivých jazykových a mechanických chyb je velmi málo a nemůžeme je počítat za tak závažné, aby snížily celkovou kvalitu práce. Další námitku vyvolává jazyková stránka analýzy, která by měla zasahovat nejen lexikální charakteristiku staroslověnských textů, ale také jazykovou úroveň fonetickou a morfologickou, které jsou méně zpochybnitelné než lexikon a vymezují, i když ne početnou, ale reálnou skupinu památek západoslovanského původu (kam patří např. Kyjevské listy a Pražské zlomky hlalolské) se zvláštnostmi, na které navazuje pozdější vývoj českého jazyka.

V této souvislosti by bylo zajímavé, jaký je vztah autora k teoriím o jižní lokalizaci Velké Moravy a o vzájemné izolaci mezi Čechy a Moravou, která by vylučovala možnost velkomoravských vlivů v českém přemyslovském knížectví. Podstatné je hlavně, o které

pramenné údaje se tyto jeho názory opírají, protože dotyčné teorie zpochybňují vůbec existenci cyrilometodějských vlivů v pozdější české kultuře.

Sekundární literatura

Sekundární literatura citovaná a prostudovaná v souvislosti s prací je velmi bohatá. Z existujících interpretačních děl týkajících se Velké Moravy nacházíme nejdůležitější díla jak českých a slovenských, tak i zahraničních autorů. Ve své práci R. Vlha cituje fundamentální díla autorů, jako jsou Fr. Dvorník, R. Jakobson, A. Isačenko, Vl. Vavřínek, R. Večerka, J. Poulík, L. Galuška, ale i řadu dalších odborníků, jako jsou A. Bagin, G. Litavrin, D. Obolensky, E. Pauliny, P. Dinekov, D. Petkanova, B. Angelov, A. Džurova, L. Graševa ad. Důležitou okolností je, že se autor neomezuje na díla jen jednoho typu, opírající se jen o jeden druh pramenů, dobře zastoupena jsou i díla archeologů a historiků kultury, která autorovi umožňují opřít svou argumentaci o maximální počet dochovaných pramenů. Méně zastoupena jsou jen díla autorů podporujících teorii o tzv. jižní lokalizaci Velké Moravy, která nestojí v centru zájmu doktoranda. Jeho práce se opírá o klasickou lokalizaci Velké Moravy na území dnešní Moravy v České republice a dnešního Slovenska, kterou nepojímá jako spornou otázku dějin Velké Moravy. Celkový přehled sekundární literatury můžeme považovat za relativně úplný s již vznesenou námitkou, že teorie, o které se ve své práci neopírá, by mohly být uvedeny aspoň zkratkově.

Závěr

Nehledě na některé uplatněné připomínky je hodnocená práce prohloubeně pojatým výzkumem doposud téměř nerozpracovaného aspektu velkomoravské problematiky. Závěry autora o učební náplni a učebních centrech na Velké Moravě jsou úplným přehledem této problematiky, který můžeme považovat za vlastní přínos doktoranda ke studiu stavu na Velké Moravě v době působení Cyrilometodějské misie.

Na základě uvedeného disertační práci Radovana Vlhy na téma *Počátky a projevy vzdělanosti na území Velké Moravy* doporučuji k obhajobě a je mi potěšením vyslovit své přesvědčení, že před sebou máme nový, netradiční přínos do studia doby velkomoravské, tentokrát z hlediska vývoje vzdělanosti.

V Sofii dne 20. 9. 2013

Doc. Margarita Mladenova, CSc.

Katedra slovanské jazykovědy

Fakulta slovanských filologií

Sofijská univerzita Sv. Klimenta Ochridského